

Yttrande över Demokratins skattkammare Förslag till nationell biblioteksstrategi (Ku2019/00550/KO)

Statens medieråd har av Kulturdepartementet bjudits in att lämna synpunkter på rapporten Demokratins skattkammare – Förslag till en nationell biblioteksstrategi. Då utredningens slutsatser främst berör biblioteksverksamheter har myndigheten valt att fokusera sitt yttrande på de delar som kopplar till Statens medieråds samverkansuppdrag för ökad medie- och informationskunnighet (MIK).

Sammanfattning

Statens medieråd välkomnar utredningens beskrivning av bibliotekens betydelsefulla roll när det gäller att stärka människors medie- och informationskunnighet: svenskt biblioteksväsende är en landsomfattande, existerande infrastruktur som är en enorm möjlighet i arbetet med att stärka svensk demokrati och nå måluppfyllelse i arbetet med Agenda 2030 – genom att säkerställa medborgarnas tillgång till trovärdig information, förmågan att ta till sig och hantera information samt digital kompetens. Statens medieråd vill understryka att medie- och informationskunnighet, i myndighetens tolkning, är vidare än digital kompetens, då det omfattar såväl analoga som digitala kunskaper och färdigheter.

Vi delar också utredningens uppfattning att det allmänna biblioteksväsendet är effektivt och angeläget genom samverkan lokalt, regionalt och nationellt, med civilsamhället, samhällsinstitutioner och myndigheter men vill komplettera uppräkningsdelen av de senare med Statens medieråd, inte minst mot bakgrund av myndighetens uppdrag att stärka samverkan för medie- och informationskunnighet (MIK).¹

Överlag anser Statens medieråd att förslaget till nationell biblioteksstrategi hade kunnat stärkas genom mer konkreta handlingsplaner, i delar har dokumentet mer karaktären av ett visionsdokument än en strategi.

Koppling till Statens medieråds samverkansuppdrag

De dialoger och det samarbete Statens medieråd genomfört med Kungliga biblioteket (KB), inom ramen för samverkansuppdraget för stärkt MIK, har huvudsakligen skett genom satsningen *Digitalt först*, som främjar medie- och informationskunnighet som en naturlig del av bibliotekariernas kompetensområde – men också ett fokus gentemot biblioteksbesökarna. Genom projektet har Statens medieråd en naturlig kanal till den regionala biblioteksverksamheten.

¹ Ku2019/01659/MD

MIK omfattar kunskaper och färdigheter utöver det som kan sägas ingå i digital kompetens och som berör biblioteksverksamheternas arbete med till exempel läsfrämjande, stöd för livslångt lärande, satsningar för särskilda målgrupper, forskning och – självklart – demokrati. Det är av vikt att KB och regionbiblioteken är aktiva partners i den samverkansstruktur för ökad medie- och informationskunnighet som är under uppbyggnad, varför strategin behöver inkludera inslag som säkerställer och underlättar detta långsiktiga samarbete.

När Statens medieråd etablerar sig som navet för den nationella samordningen på MIK-området kommer relationen till Kungliga biblioteket, de regionala biblioteken och bibliotekarierna att vara centrala för måluppfyllelsen.

KB är en av få aktörer inom Statens medieråds samverkanskrets som har ett långsiktigt uppdrag inom MIK-området. Idag sker myndighetens samverkan med KB främst genom projektet *Digitalt Först*, men givet osäkerheten kring projektets långsiktighet är en formell relation med KB avgörande.

Vi vill särskilt betona att strategin bör kompletteras med en tydligt framskriven koppling mellan den nationella strukturen för samverkan, som utredningen beskriver, och Statens medieråds uppdrag att bygga upp en nationell samordning för medie- och informationskunnighet i Sverige. Denna koppling bör synliggöras genom att Statens medieråd anges som samarbetspart i den nationella biblioteksmyndighetens regleringsbrev.

Yttrande över strategins huvudrubriker

Demokrati och samhällets öppna rum

Statens medieråd delar utredningens beskrivning av biblioteken som kraft när det gäller att värna förmågan att upprätthålla grundläggande värden som demokrati, rättssäkerhet och mänskliga fri- och rättigheter. Satsning på medie- och informationskunnighet bygger motståndskraft som behövs, inte minst i den vuxna befolkningen som inte har fått undervisning i källkritik under sin skolgång i lika hög utsträckning som dagens elever.²

Problembeskrivningen, med ojämn fördelning av tillgång och nyttjande, vilket slår mot målsättningen om allas delaktighet i samhällslivet, känns igen från våra egna undersökningar gällande barn och ungas medieanvändning - inte minst deras nyhetsanvändning.³

Myndigheten välkomnar särskilt avsnittet "Lögner och propaganda" och betydelsen av medie- och informationskunnighet för att bygga motståndskraft i befolkningen. För att nå framgång i det arbetet bör dock handlingsplanen kompletteras med strategier kring hur personalen ska nå grupper som inte nyttjar bibliotekens resurser idag.

² *Svenskarna och internet*, Internetstiftelsen (2019), sid 89

³ *Nyhetens behag*, Statens medieråd (2019).

Då forskning pekar på en koppling mellan föräldrars och barns medieanvändning⁴, behöver särskilda insatser riktas direkt till specifika målgrupper som inte enbart väljs utifrån exempelvis ålder eller socio-ekonomiska förhållanden. Ett exempel på en dylik målgrupp skulle kunna vara de som väljer att informera sig via propagandasajter hellre än oberoende medier.

Utan dylika insatser kan inte biblioteken sägas "höja kunskapsnivån i *hela* samhället".⁵ 23 procent av bibliotekarierna har upplevt påtryckningar kopplade till medieinköp de senaste två åren, visar en enkätundersökning från DIK. I frisvaren skriver många att inköpen påverkas samt att kraven ökar på att biblioteken ska förklara sina urvalsgrunder.⁶

Statens medieråd vill framhålla att denna utveckling hotar den i regeringsformen, gentemot det allmänna, fastslagna informationsfriheten⁷ och att strategin bör kompletteras med en handlingsplan på området för att försvara medborgarnas rätt att ta del av trovärdig information från en mångfald av oberoende källor.

Läsning

Läs- och språkförståelse är avgörande för demokratin, Statens medieråd instämmer i de stora dragen i utredningens analys, inte minst de delar som refererar till Läsdelegationens betänkande *Barns och ungas läsning – ett ansvar för hela samhället*.⁸ Statens medieråd välkomnar också det fokus som strategin lägger på det vidgade textbegreppet: "Det är mediernas innehåll, inte formaten, som är centralt".

Statens medieråd instämmer, mot bakgrund av myndighetens data, i den utvecklingspotential som finns i arbetet med att inspirera till läsning, för såväl barn som vuxna. Data i *Ungar & medier 2019* visar att även om skillnaden mellan pojkar och flickor avseende daglig fritidsläsning av tidningar och böcker i stort sett är obefintlig, är det i åldersintervallet 13–16 år en betydligt större andel pojkar (19 %) än flickor (11 %) som uppger att de aldrig läser.

Klyftorna är också omfattande avseende föräldrarnas utbildningsbakgrund. Bland 13-16-åringar med lågutbildade föräldrar läser 6 % dagligen och 21 % aldrig. Bland dem med högutbildade föräldrar är motsvarande siffror 16 % respektive 8 %.⁹

Utredningen pekar ut biblioteken som viktiga aktörer när det gäller att minska läsklyftorna. Det är emellertid otydligt - med hänvisning till vad som förts fram om det vidgade

⁴ *Nyhetens behag*, Statens medieråd samt Lindell, J (2018) *Smaken för nyheter. Klasskillnader i det digitala medielandskapet*. Göteborg: Nordicom.

⁵ Avsnitt Demokrati, sid 7.

⁶ *Samhället drar sig tillbaka*, DIK (2019), sid 7.

⁷ Kap 2, §1, andra st. RF (1974:152)

⁸ SOU 2018:57

⁹ Oppublicerade data ur insamlingen som legat till grund för *Ungar och medier 2019*, Statens medieråd, 2019.

textbegreppet - vilka klyftor som avses: mellan dem som läser text i bok- och tidningsform och dem som väljer digitala medier eller mellan dem som läser och inte läser generellt? Eller handlar det mer om vilken typ av innehåll än om distributionsformen: mellan dem som läser underhållning (i form av till exempel film och spel) och dem som läser mer djuplodande (i form av till exempel vetenskapliga publikationer och skönlitteratur)?

För att en strategi ska fungera som vägledning är det väsentligt att den på ett konkret sätt beskriver hur visionerna ska uppnås; Statens medieråd menar att en större tydlighet i den nationella biblioteksstrategin är av vikt.

Lärande

Avsnittet betonar vikten av bibliotekens centrala roll vad gäller att stärka användarnas medie- och informationskunnighet, att utveckla möjligheter till livslångt lärande och fri åsiktsbildning. Statens medieråd instämmer i förslaget att stärka den del av verksamheten som är inriktad på att "ge människor handledning om hur man hanterar digitala verktyg och värderar information och källor". Myndigheten stödjer även skrivningarna som på olika sätt pekar på behovet av mer målgruppsanpassade insatser. Olika grupper medieanvändning divergerar kraftigt idag, till exempel:

- 49 % av 2-4-åringar läser dagligen böcker eller tidningar, men bara 11 % av 17-18-åringarna
- 4 % av 13-16-åriga döttrar till högutbildade föräldrar läser aldrig böcker eller tidningar på fritiden medan 25 % av 13-16-åriga söner till lågutbildade föräldrar aldrig läser böcker eller tidningar på fritiden.

Då medieanvändningen blir alltmer individualiserad, vilket väntas ske framöver då automatiseringen slår igenom, ökar behovet av bibliotekens omställning till en mer uppsökande (såväl analogt som digitalt) verksamhet. Detta är resurskrävande och av den anledningen borde den nationella strategin innehålla vägledning så att aktörer får stöd i prioriteringarna.

Statens medieråd vill även peka på existerande skillnader mellan vad barn och unga kan och behärskar och vad deras föräldrar kan och behärskar - vad gäller till exempel källkritik - och menar mot den bakgrunden att ett fokusområde bör vara metodutveckling. Inom ramen för detta fokusområde kunde frågor kring framtidens metoder utforskas, som till exempel: Är det möjligt att skapa nya lärometoder där barn, unga, vuxna och bibliotekspersonalen kan lära tillsammans och av varandra (se vidare avsnitt Forskning)?

Skolbibliotekens tydliga roll i strategin är något Statens medieråd välkomnar. Myndigheten har lång erfarenhet av att arbeta med gruppen skolbibliotekarier (en grupp som för övrigt tidigt visade intresse för MIK-områdets pedagogiska innehåll och utveckling) och ser yrkeskåren som en viktig pedagogisk resurs för arbetet med MIK-frågor i skolmiljön.

Skrivningarna i strategin om behovet av att stärka skolbibliotekariernas utbildning är

viktiga. Statens medieråds studie över förekomsten av medie- och informationskunnighet på de biblioteksvetenskapliga högskoleprogrammen - *MIK för framtida lärare och bibliotekari*er - indikerar ett mycket gott nuläge med MIK-undervisning på samtliga program. Enligt vad studiens resultat indikerar är den förväntade kompetensen hos studenterna hög (genomsnitt på 4,1/5) avseende nästintill samtliga mätta delkompetenser.¹⁰ Endast på ett uppmätt kompetensområde, medieproduktion för bibliotekari

er, var resultatet svagare (3,25 av 5). Det finns således utrymme för att stärka programmens innehåll vad gäller undervisning i medieproduktion. I en tid då eleverna i högsta grad är "prod-users"¹¹ – och följaktligen även behöver handledning i även detta MIK-relaterade fält – är det viktigt att bibliotekariernas kompetens kompletteras. Medie- och informationskunnighet är ett vidare begrepp än det som många tar för en synonym: källkritiken. I en medieekologi där mängden innehåll som är baserat på annat än faktautsagor ökar i förhållande till det faktabaserade blir det avgörande att bibliotekarierna även har kompetens på områden som har betydelse för förmågan att avkoda annat typ av innehåll: exempelvis färdigheter i retorik, dramaturgi och semiotik. Aktörer inom det nationella MIK-nätverket skulle även här kunna bistå med kunskap.

I ett snabbt föränderligt medielandskap, med en accelererande teknikutveckling, är det även av yttersta vikt att inte bara utbildningen stärks utan även den kontinuerliga fortbildningen: att bibliotekarierna får möjlighet och resurser för eget livslångt lärande.

Forskning

Statens medieråd instämmer i vikten av öppen tillgång till offentligt finansierad forskning. I en tid då innehåll baserat på faktautsagor minskar i andel av den totala mängden innehåll är det av vikt för allmänhetens tillgång till vederhäftig information. Forskning finansierad med allmänna medel bör i största möjliga mån gagna det allmänna och biblioteken är en viktig del av forskningens infrastruktur.

Samtidigt vill myndigheten lyfta behovet av att det framöver riktas mer resurser till forskning kring bibliotekens roll, metoder och processer. I en rad beslut har regeringen visat viljan att lyfta biblioteken som en viktig kugge i arbetet med att höja Sveriges digitala kompetens och medie- och informationskunnighet. Med hänvisning till de utmaningar som skrivits fram ovan (se avsnitten Läsning och

¹⁰ De mätta delkompetenserna: planera och genomföra undervisning i MIK, förmåga att använda multimodala presentationsformer, förmåga att hantera datorn i sitt arbete, kunskaper om barns och ungas medievanor, användning av digitala resurser för informationssökning, onlineundervisning, kritisk medieanalys, källkritik och insikter om MIK:s betydelse för blivande bibliotekari

¹¹ Begreppet lanserades av medieforskaren Axel Bruns och relaterar till förändringen av medieanvändarens roll som digitaliseringen resulterat i: från passiv mottagare av budskap till att växla mellan den rollen och en mer aktiv, budskapssändande roll.

Lärande) är det av vikt att denna ansats följs upp med proportionerliga satsningar på forskning, för att försvara dessa investeringar.

Den satsning på forskning med fokus på biblioteksverksamhet och profession som utredningen lyfter¹² kan med fördel kompletteras med stärkt forskning på det tvärdisciplinära området medie- och informationskunnighet samt andra områden som till exempel pedagogik, interaktionsdesign och statskunskap.

Behovet av tillämpad forskning (åtföljd av följeforskning) kommer framöver att öka. Inte minst på området metodutveckling, men också kring nya format, processer och verktyg för livslångt lärande. Fokus på denna forskning är avgörande för att biblioteken framgent ska kunna arbeta användarcentrerat, nå ut och engagera olika målgrupper. Inte minst de målgrupper som inte själv nyttjar bibliotekens resurser idag (se avsnitt Lärande ovan).

Genom att föra de mest framgångsrika metoderna vidare till allmänheten kan biblioteken i förlängningen reducera andelen resurser som läggs på ren frågehantering. Statens medieråd bedömer att den nationella strategin borde kunna ge vägledning i hur biblioteken ska kunna förflytta sig i riktning mot att "lära ut metod för eget lärande".

Avslutningsvis vill Statens medieråd rikta uppmärksamhet mot det faktum att det inom ramen för myndighetens uppdrag att samordna MIK-aktörer kommer att byggas upp en kunskapsplattform, som kommer att utgöra en del av den långsiktiga strukturen. Med utgångspunkt i det faktum att denna plattform skapas utifrån de behov av nationell överblick och effektivisering som identifierats i samråd med en bred krets aktörer är det av yttersta vikt att arbetet med "nationella digitala bibliotekstjänster och gemensam infrastruktur", som nämns i strategin, samordnas med den nationella MIK-samordningen. Detta för att undvika att olika statliga aktörer erbjuder likartade tjänster till delvis samma målgrupper.

I detta ärende har Anette Novak, direktör, Statens medieråd, beslutat. Martina Wagner, ämnessakkunnig, har varit föredragande.

¹² Avsnitt Forskning och utveckling, slutsatser, sid 31.